

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

I. ÉVFOLYAM.

2. FÜZET.

1882. MÁJUS 1.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká térszen titeket.

Janos VIII. 32.

TARTALOM:

1. A realismus alapellenmondása. — *Böhm Károly.*
2. Péterfi Károly élete és munkái. Első közlemény. — *Dr. Kiss Áron.*
3. Giacomo Leopardi gróf, mint a német pessimismus előfutárja. —
Második közlemény. — *Dr. Buday József.*
4. Értesítő.
Dr. Maczki Valér. Bölcselmi értekezések. — *Dr. Bihari Péter.* —
Alexander Bernát. Kant. Élete, fejlődése és philosophiája. —
Dr. Nemes Imre. — James Sully. Illusions. — *Lechner László.*
5. Gondolatok.
6. A philosophiai folyóiratokból.
7. Ujabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1882.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“

munkatársai egyelőre a következők:

Dr. Alexander Bernát
dr. Babics Kálmán
dr. Bánóczy József
dr. Bászeli Aurél
dr. Bihari Péter
Bodnár Zsigmond
dr. Buday József
Dengi János
Domanovszki Endre
Dunai Ferenc
dr. Emericzky Géza
Fekete Endre
dr. Felméri Lajos
dr. Fischer Lajos
Gombócz Mihály
Greguss Ágost

Grünwald Béla
György Aladár
Harrach József
dr. Horváth Cyrill
Hunfalvy Pál
dr. Kiss Áron
dr. Kovács Ödön
Kuncz Elek
dr. Lechner László
dr. Maczki Valér
dr. Medveczky Frigyes
Melegh Gyula
Nagy Gusztáv
dr. Nemes Imre
dr. Öreg János
dr. Pauer Imre

Péterfy Sándor
dr. Pulszky Agost
Schneller István
dr. Schwarcz Gyula
dr. Schwartzert Ottó
dr. Simon József
dr. Széchy Károly
dr. Szentkláray Jenő
Szlamka Elek
Szöcs Farkas
dr. Tolnay Lajos
dr. Tóth Sándor
Vandrák Endre
dr. Werner Rezső.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társszerkesztő: **Baráth F.**

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint.** Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér, 4. sz. evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig **Aigner Lajos**hoz (*Városház-tér*) küldendők.

A REALISMUS ALAPELLENMONDÁSA.

A modern philosophia kiváló jellemzője azon hatásban keresendő, melyet az ismeretelmélet a rendszerek megalakulására gyakorol. * Ezen tan önálló fellépte előtt a philosophiai rendszerek kivétel nélkül dogmatikus rendszerek voltak; a kritikai részletek csekélyebb vagy nagyobb mérvben előfordulhattak bennök, de az álláspont és alaphangulat a dogmatizmus, mely az ismerő erő terjedelme, képessége iránt egyáltalában tájékozatlan levén, nem kételkedett abban, hogy minden ismereti kérdést tisztára lehet megfejteni. Az ismeretelmélet megzavarta e dog-

* Az ismeretelmélet első gondolata John Locke-é, ki történetesen juttott ezen eszmére. Midőn barátaival philos. kérdések fejtegetésén fáradozott, miközben sok kétely és nehézség merült fel, eszébe jutott, hogy »túlán rosz uton járnak, s hogy az ilyen kutatásokat megelőzőleg saját tehetőségeinket kell megvizsgálni s azt nézni, vajjon miféle dolgok volnának alkalmasak arra, hogy az értelem velők foglalkozzék«. (Művében »Levél az olvasóhoz.«) Nála az ismeretelmélet még inkább lélektani; logikaivá lett Hume és Kant műveiben. — Maga a név »ismeretelmélet« még fiatalabb, mint a tan. Kant idején »Vernunftkritik«-nak hitták; Reinhold »Theorie des Erkenntnisvermögens« (1789); Fichte »Wissenschaftslehre«-nek (1794); Schopenhauer »Dianoologische Untersuchungen« (1818); Krug »Erkenntnislehre« (nálunk »ismerettan«-nak), mely név nála ugyan mást jelent, de később az új értelemben használtatott. Zeller Ed. hozta divatba az »Erkenntnisstheorie« és »erkenntnistheoretisch« szavakat 1862-ben, melyeket ma a philosophiában többé alig lehet nélkülözni. A mennyire eddig sikerült kipuhatolni, a szó Weisse Ch. F.-nél fordul elő legelőször 1832-ben (apr. 26. Fichte levelében) egy levélben, melyet Fichte fiához írt. Az »Erkenntnisstheorie« (»ismeretelmélet«) szónak történelmére vonatkozólag igen érdekes adatokat állított össze Hans Vaihinger és Seydel Rudolf Philos. Monatshefte 1876. II. IV. füzetében, a honnan adataimat én is szedtem. Nálunk a szó is idegen, a tan is; pedig kívánatos volna, hogy kivált az utóbbit minél többen mívelnék, mert ez egyik mód arra nézve, hogy philosophiánkat öntudatos alapokra fektethessük.

matikus nyugalmat az által, hogy az értelmet saját magára eszmélni kényszerítette; annyiban benne a philosophia: feladatának, tárgyának, módszerének öntudatára ébredt, s értelmi tekintetben azon alapot nyerte, a melyről lelépnie többé soha nem szabad.

Az ismeretelméletnek a philosophiára való hatása abban leli okát, hogy az ismeretelmélet nem lélektani, hanem tisztán logikai fejtegetése az ismeret alapjainak. Nem az tehát a kérdés benne: milyen belső (lélektani) munka segítségével jutunk valamely ismerethez? — hanem az: milyen logikai előzmények szükségesek bizonyos tanok igazságához? Az ismeretelmélet az okozatokhoz (az ismeretek) keresi az okokat (logikai alapok) s így helyesen fogalmazta Kant, mikor azt a tapasztalat lehetőségét vizsgáló tan gyanánt határozta meg.

Ezen roppant hatás nyomai a bölcsélet egész terjedelmében észlelhetők ugyan, leginkább azonban azon sarkalatos kérdésnél, melyhez nemcsak a philosophia, hanem a tudománynak általában alapjai fűződnek. Ezen kérdés röviden az: mi a tárgya az ismeretnek általában? A dogmatismusnak sokkal kisebb öntudatossága volt, semhogy e kérdést csak fel is vethette volna. Jóhiszeműleg vallotta, hogy ismeretünk közvetlen tárgya a külső, tőlünk független tárgy s e világot vagy anyagból, vagy szellemből, vagy dualistice mindkettőből megmagyarázni — ezt tekintette a philosophia feladatának. Ezen naiv bizalom romjain, — melyekbe az ismeretet a skeptikus irány döntötte, épül az ismeretelméletnek két iránya, ugymint az ismeretelméleti realizmus és az ismeretelméleti idealismus. Mihelyest ugyanis kétség támadt az iránt, vajjon az ismeretnek közvetlen tárgya-e a külső tárgy? azonnal vizsgálni kellett az ismerésnek magának a természetét, hogy meghatározhassák: a külső tárgy, vagy a róla alkotott képünk-e az ismeret tárgya; s a kérdésre adott felelet szerint van két irány, a realistikus és az idealistikus. Az ismeretelméleti realizmus ugyanis azon tan, mely azt vallja, hogy az ismeret tárgya közvetlenül a tőlünk független külső tárgy; az ismeretelméleti idealismus pedig azon tan, melynek elve az, hogy csak képeinket ismerjük közvetlenül s hogy ezeket vonatkoztatjuk tárgyakra, azaz úgy tekintjük, mintha való tárgyakkal felelnének meg. Realismus és idealismus ennél-

fogva csak ismeretelméleti kategóriák s annyiban az ismeretelméletnek önálló fellépte előtt e különböző irányokról beszélni, helytelenség.

Az ismeretelméleti realizmus ugyanis teljesen más, mélyebb, öntudatosabb alakja a világ felfogásának, mint a melyet közönségesen realizmusnak neveznek. A helytelen szokás már Platont és Aristotelest is úgy állítja szemben egymással, hogy amaz »idealista«, emez pedig »realista«. Pedig a két férfiú egyformán realista; Platon »ideái« ép oly valóságok, mint Aristotelesnek a tárgyakban rejlő »formája«, — s az egyik ép úgy vallja, mint a másik, hogy ezen ideák (illetőleg formák) képezik az ismeretnek tárgyait. Az ismeretelméleti realizmus kritikai módon nyert, önmagára eszmélt realizmus. A realizmus ez alakban igen jól tudja, hogy az ismeret két tényező közti viszonynak kitevője, mely tényezők egyfelől az ismereti tárgy, másfelől az ismerő szellem. Egyik is, másik is alanyi állapot; a tárgy az öntudattal szemben állított kép, az alany az öntudatos munka, mely eme képet elemeire bontja s átérteni igyekszik. A realizmus azonban ezen képről azt állítja, hogy a tárgyat tökéletesen lepi, hogy annak tökéletes lenyomata s ezt igyekszik elméletileg megbizonyítani és kifejtetni. Ettől eltérőleg vélekedik az idealizmus az ismeret természetéről. Addig, míg a realizmus ezen ismeretelméleti magasztatot eléri, több fokozaton kell átmennie, a melyeket az egyén fejlődésében ép úgy, mint az emberiség gondolkodásának történelmében észlelhetni.

Az első fokon áll a naív realizmusnak a philosophiát megelőző alakja, mely a köznapi ember értelmét jellemzi. Ösztönszerű hitét, melylyel az ismeret igazságához ragaszkodik, nem zavarja semminemű, az ismeret természetére vonatkozó, reflexió. A tárgyak olyanok, a milyeneknek ő felfogja, az emberek közti általános egyezés e felfogás igaz voltának elégséges kriteriuma s azon körülményt, hogy a külső tárgy és az ismeret, mint eredmény, között az idegrendszernek számtalan módosító készüléke áll, tökéletesen figyelmén kívül hagyja. — A második a reflectáló realizmus, mely ezen középtagokat ismeri ugyan, de azért mégis azt hiszi, hogy töretlenül, módosíthatatlanul bocsátják át a tárgynak hatását, s hogy az emberi elme m i n d e n t megérteni képes, a mi előtte feltűnik. A kezdetleges természettudománynak ez az

álláspontja. A harmadik a kételkedő realizmus, mely különbséget tesz képeink közt, amennyiben némelyeket subiectiv eredetűeknek (szín, hang), másokat obiectiv értelműeknek vesz (kiterjedés, szám), de azért azokban, legalább az utóbbiakban mégis maguknak a tárgyaknak lényeges vonásait véli észlelhetni. A negyedik fokon a realizmus megismerhetlent vesz észre a tárgyakban, s ezt lényegnek, a megismerhetőt pedig tüneménynek veszi. E ponton áll be a realistikus felfogásnak fentérintett peripetiája. Mert ha mi a lényegyet nem ismerjük, akkor tulajdonképen semmit sem tudunk a tárgyról. A tüneményt? hiszen az a tünemény nem a tárgy lényege, ellenkezőleg legnagyobb része a tüneménynek csak subjectiv vonásokat mutat! Az elme ijedten veszi észre, hogy az ismeret tárgyassága eltűnt; a subiectivismusnak martalékává lesz az én és nem én, az okviszony, a tér és idő, a cél — egy szóval ingadozik minden ismeret, sőt hitünk és bizalmunk is, melyet az elme képességébe vetettünk. Ez a Kant criticismusa s ezen ponton válik el az ismeretelméletnek két iránya: az ismeretelméleti realizmus és az ismeretelméleti idealismus. Amaz módokat keres, hogy a régi hitet megtarthassa, emez új uton új felfogást kíván létrehozni.

Az ismeretelméleti realizmus tehát kritikai irányu s épen azért modern philosophiai alakzat. Ez alakzatnak intentiója annak kimutatásában rejlik, hogy az ismerő elme a tárgyakat úgy fogja fel, a mint azok magánvalójukban (Ansichsein), tehát függetlenül tőlünk léteznek, s a mi fejtegetésünk célja épen annak megvizsgálása: vajjon a realizmus logikai alapjai képesítik-e azt ezen feladat elérésére, intentiójának igazolására. A realizmus fogalmában mint logikai előzményei a következő mozzanatok jelennek: 1., hogy van egy tőlünk függetlenül létező valóság s hogy ismeretünk közvetlen tárgya éppen ezen valóság. 2., hogy ismeretünk e valóság hamisítatlan felfogására képes és 3., hogy a mi ismerésünk és ama valóság tökéletesen megegyeznek, képeink és a valóság lepik egymást. Mert a realizmus a valót, igazságában, megérteni akarja. Ha a realizmus ezen három előzőt igazolni bírja, akkor a realizmus igazsága ellen nem lehet kifogásunk.

1. A realizmus szerint van egy tőlünk függetlenül létező tárgy, azaz olyan tárgy, mely a mi megismerésünk nélkül is

létezik. Ez az absolute független, önálló tárgy s csakis ez az, a mit a realismus »tárgy« alatt gondol. A realis tárgy független a mi megismerésunktől; viszonyban állhat ugyan és függhet számos más tárgytól, de ismeretünk ezen tárgyat sem nem teremtheti, sem meg nem semmisítheti, de még nem is módosíthatja. Egy szóval: ama realis tárgy ismeretünkkel semmi realis viszonyban nincsen. Valamely rovar pl. függ a fény, a levegő, a táplálék, a meleg s egyéb tényezőitől; de nem függ léte és nemléte a mi ismeretunktől, nem változik rajta semmi az által, hogy én ismerem vagy nem ismerem. Az ismert tárgy és az ismerő közt tehát csak idealis viszony létezik; realis az csak annyiban, a mennyiben ismeretünk ezen tárgy hatása alatt alakult.

Tekintsük már most ezen gondolatnak logikai alkatát. A tőlünk független tárgy absolut függetlensége csak az által lehet biztosítva, hogy velünk semmi viszonyban nincsen. Ámde az ismeret egy viszony kitevője tárgy és alany között; a tárgynak tehát viszonyba kell lépni velünk, ha ismereti tárgy akar lenni. Meg kell annálfogva ama függetlenség értelmét szorítani, úgy hogy nem absolute, hanem csak relative független ama tárgy, melyre ismeretünk vonatkozik. A relativ függetlenség értelmében a tárgy csak annyira független, hogy a mi ismeretünk semmi változtatást nem hoz létre benne. — Még pedig ezen viszony, mint minden ismerés, öntudatos jellemű; a tárgynak, mely megismerésem nélkül is létezik, tudatomban kell valami módon fellépnie, hogy megismerjem. Az olyan tárgyról tehát, a mely tudatomban nem jelentkezik, nem is lehet ismeretem. Épen azért a realistikus tárgy, mely létezik tudatomon kívül, nem azon tárgy, melyet én ismerek; mert én csak oly tárgyat ismerhetek, mely tudatomban megjelent.

A mikor azért a realismus azt állítja, hogy az ismeret tárgya a megismerésemről független, azaz nemtudatosan is létező tárgy, akkor azt állítja, hogy az ismeret tárgya a nemtudatos tárgy, s hogy ezen tárgy az alanyhoz semmi viszonyban nincsen. Pedig az ismerés csak öntudatos munka, s az ismeret e két tényezőnek: tárgy és öntudatos szellem viszonyából eredt. A nehézség, mely ezen ponton állításom megértését veszélyezteti, oly rendkívüli, hogy elhagyva az abstract okoskodás menetét concret módon kell a tényt szemléltetnem. Legyen a megismerendő tárgy

egy darab kovakő; ezen kovakővel szemben áll ismerő tehetségem. Addig, míg értelmem nem irányul a kovakőre, állíthatom róla, hogy a kovakő absolute független tőlem; nemtudatos viszonyban állhatok hozzá, mint anyag anyaghoz, s ez akkor a realis viszonyok valamelyike, pl. a kölcsönös tömegvonzás viszonya. Most ráfordítom értelmemet ama kődarabra. A realizmus szerint a kovakő nem változik, de változik az én értelmi állapotom; még pedig változik első sorban érzékeim állapota és pedig oly módon, hogy ezen változás nem jut öntudatom körébe. Nyilván való, hogy ez még nem ismerés; ez nemtudatos, még pedig egyoldalú változással egybekötött viszony. Ha azonban értelmem változása öntudatomba jut, akkor ezen állapotot a kovakő megismerésének nevezzük: Azaz csak az öntudatos állapot lehet a megismerés igazi állapota.

Ámde mi rejlik ebben? Csak egy kis lépést kell még türelmesen megtennünk, hogy a dolog végére eljussunk. Az öntudatba csak értelmem változása jut, vagy az érzések valami módosult állapota; a kovakő kívül maradt egészen e büvös körön. Ha tehát a megismerés munkája öntudatos munka, az öntudatba pedig csak az érzéki vagy értelmi kép juthat, — akkor az ismerés tárgya közvetlenül nem a kovakő (vagy bármely más tetszés szerinti külső tárgy), hanem ennek a képe. A független való realis viszonyba állhat velünk; — ezt megengedjük. Ideális azaz ismereti viszonyban azonban csak szellem állhat szellemmel, csak kép az ismerő tehetséggel. S ha a szellem a külső tárgyat ismeri, akkor csak ezen képen keresztül, mint ködfátyolon át veszi azt észre, azaz közvetlenül soha nem a tőlünk független valót. A realizmus ellenmondása tehát az, hogy szerinte ismeretünk tárgya a tőlünk független, nemtudatos tárgy, az ismeret pedig természetesen csak a velünk öntudati viszonyba állott tárgyra vonatkozhatik.

Ezzel azonban a realizmus testén éltét veszélyeztető seb lett ütve. Ha ugyanis megengedi, hogy az ismereti tárgy nem a viszonyoktól ment, hanem az öntudati alakot öltött tárgy, akkor be kell vallania azt is, hogy az ismereti tárgy bizonyos tekintetben meghamisított, alányilag elváltoztatott tárgy. Akkor azon-

ban nyitva áll az ut azon kétely számára is, hogy az ismereti tárgy nem egyezik az ismerettől független (vagy abszolút) valósággal; a priori legalább semmit sem lehet állítani ezen alapos kétely ellenében. A realismus, hogy ezt elüsse, ahhoz folyamodik, hogy az ismerésnek olyan természetet tulajdonít, melynél fogva a felfogott tárgy valóján semmi hamisítást nem hajt végre. Azonban ez egyrészt lélektani tényekkel ellenkezik, másrészt logikai tekintetben csak silány *petitio principii*. Mert ezen tétel: »az ismerés a független valóra vonatkozik«, azzal bizonyíttatik, hogy az ismerés nem változtat semmit a tárgyon; ezen bizonyíték igazsága azonban épen a kimutatandó. Nem változtat semmit az ismerettől független tárgyon; de az ismereti tárgy épen nem ezen absolute független tárgy, hanem az ismeret természetétől függő tárgy. Hogy ezen függés folytán az ismereti tárgyban nem áll-e elő bizonyos változás, az éppen a kérdéses dolog, a melyet ez oknál fogva érvül felhasználni nem szabad.

A realismus első logikai előzménye annyira gyenge, hogy amaz absolute független valóság lételét sem lehet logikai uton megbizonyítani, miért is a világ lételét egyelőre csak hinnünk kell és lehet. Minden bizonyítás, mely a világ létre vonatkozik, *petitio principii* hibájában szenved. Mi ugyanis a világról csak annyiban birunk tudomással, mennyiben öntudatunknak képek alakjában nyilatkozik. Ezen képeket, mint okozatokat, visszavezetjük okukra, a világra, mert idegen ráhatásoknak tulajdonítjuk. Ámde már abban, hogy hatásból származtatjuk képeinket, rejlik a *subreptio*. A mi képeink lehetnek spontán eredetűek is; csak a valószínűség szól a mellett, hogy tőlünk független tárgyak által vannak okozva lelkünkben. — Ugyanis az oktvény logikai erejénél fogva az okozatról az okra soha biztos következtetés nincsen: minthogy pedig a világra mindig csak okozataiból (képeink) következtetünk, azért a következtetés mindig bizonytalan logikai jellegű. Ezen nehézséget ismerve már Kant maga igyekezett Berkeley püspök állítólagos idealismusát (a mely valójában nem is az) megcáfolni s az ő ideje óta sok fáradságot fordítottak erre a célra; nézetünk szerint hasztalanul. Mert a logikai bizonyítás csak a fent jelzett *petitio principii* alapján lehetséges. Így pl. C. Schaarschmidt legujabban

abból akarja a világ lételét bebizonyítani, hogy az akaratunk ellenében ellenállást fejt ki.* Ámde az ellenállásról csak alanyi érzetünk értesít, s az ellenállás érzete, mely tökéletesen azonos a gátoltatás érzetével, onnan is eredhet, hogy Fichtével az ének bizonyos önkorlátozását tesszük fel. Hartmann érvei** csak valószínűnek mutatják ki a világot; azért kellett neki hét érv, mert egymagában egy sem bizonyít. Spir*** azzal bizonyítja az önálló tárgyak lételét, hogy már a »képzelés« (Vorstellen) természetében rejlik az utalás egy a képtől és az ismerőtől különböző létre.« A tárgyak ezen ideális lételének (képzeletben) sajátossága abban áll, hogy amazoknak való (reales) tárgyi lételét, a képen kívül is, tuzetesen igenli, állítja.« A bebizonyítandót egyszerűen ténynek állítja; mert hiszen a képzetnek ezen tulajdonsága, hogy valóra utal, tévedés, csalódás is lehet.

A realismus első feltevése tehát, hogy tőlünk absolute független valóság létezik, s hogy ezen valóság az ismeret tárgya, ellenmondást foglal magában. Egyrészt amaz absolute független valóságnak létele be nem bizonyítható, ha csak nem petitio principii alapján és akkor is, csak valószínűnek; másrészt ezen absolute valóság nem ismereti tárgy, mert mi csak a tudatunkba lépett valóságot ismerjük; s végtére, ha ezen valóság volna is az ismereti tárgy, épen azért, mert velünk viszonyban áll, tiszta magánvalója szerint való megismerhetése kétes, s ha mégis állítjuk, petitio principiiit követünk el. Mert magánvalójában csak azt ismerhetnök meg, a mi viszonyba velünk nem lépett; ilyen ismereti tárgy azonban nem létezik. Az ismereti tárgy csak relativ valóság, azaz a velünk ismereti viszonyban állott tárgy.

2. A realismus második logikai előzménye abban áll, hogy a mi ismeretünk képes ezen valót magánlétében felismerni. Mi ugyan tudjuk az előbbeniekből, hogy az absolute valóság megismerhetetlen; de azért talán a relativ, vagyis a viszonyba lépett valóságot meg bírjuk érteni? A realismus tétele tehát ekkép értendő. A farkast pl. úgy ismerjük, a mint az van, függetlenül a

* Zur Widerlegung des subj. Idealismus. Philos. Mon. h. 1878. 385—403. II.

** Philos. des Unbew. 269 I. 2^d. k.

*** Denken u. Wirklichkeit. I. k. 41 I

mi ismeretüktől; az, hogy mi megismerjük, a farkas valóján nem változtat semmit sem. A mi képünk és a farkas valója egymást lepik; a kép tökéletesen ábrázolja tudatunkban a farkasnak tudatunkon kívül levő valódi alakját.

Kérdezzük már most, ennek igazolása céljából, milyennek kell azon ismerő erőnek és munkájának lennie, mely a valóságot ilyen hamisítatlan alakban felfogni képes? Ugy látszik, háromféle feltevés mellett lehetséges ezen, a tárgynak teljesen megfelelő, ismeret.

a) Ha az ismerő erő változatlanul fogadja be a külvilág hatását, ha csak annak képét ábrázolja, jó tükör módjára. — Ezen első feltevés teljességgel tarthatatlan. Megengedjük, ha tesszik, azt is, hogy a physiologia öszszes eredményei hamisak, miket az érzéki felfogás processusára vonatkozólag eddig meg nem cáfolt alakban bebizonyított. De ha a világot érzékek nélkül is fel bírónk fogni, azért az ismerő tehetség még sem gondolható olyannak, tényleg nem is olyan, hogy pusztá szenvedőleges befogadásra volna hivatva. És még ezen esetben is azon tény cáfolhatatlan, hogy az öntudat, mely a keletkezett képeket sajátjainak ismeri, saját természete szerint ismeri meg. Mi joggal állíthatná tehát valaki, hogy a külvilág változatlanul lép fel lelkünkben? De ha ez nem történik, akkor mivel akarja a realizmus igazolni állítását? — Az eredményre itt nem lehet hivatkozni; ha az én képeim lepik is a tárgyakat, ez nem bizonyítja azt, hogy ama tárgyakat ismerem helyesen.* Ellenkezőleg, csak ha helyesen ismerem, akkor áll elő a lépés, azaz akkor nem léphet fel hiba az ismerésben. A ki mégis azt állítja, hogy a tárgyakat közvetlenül valójukban ismerjük, az miut Kirchmann (»Die Lehre vom Wissen«) a naiv realizmus álláspontjára sülyed vissza, melylyel az ismeretelméletnek nincs dolga.

b) Megismerhető a tárgy teljesen akkor, ha alany és tárgy ugyanazok. Az iskolák ezt »a lét és gondolat egységének« nevezik s Trendelburg (»Logische Untersuchungen«) azzal véli bebizonyíthatni, hogy a létben és a gondolatban közös alapvonás

* Ebből legfeljebb annyi következik, hogy az esetleges hiányok oly csekélyek, hogy módszeresen eliminálhatók.

gyanánt a »mozgást« (Bewegung) felfedezte. Azonban az egész okoskodás *μετάβασις εἰς ἄλλο γένος*. Miből tudom azt, hogy a tárgy és szellem azonosak? Abból, hogy a tárgynak és gondolatnak képe fővonásban lepik egymást; azaz, a létet mozgónak gondolom, a gondolatot is annak. De hiszen ama lét csak gondolt lét, a gondolat csak gondolt gondolat; miért nem egyezhetnének azok egymással? hiszen mindkettő az én gondolatom! A kérdés azonban ellenkezőleg az: a nem gondolt lét és a gondolt gondolat lepik-e egymást? Erre a feleletet hiába várjuk; mert erre nekünk emberekül felelnünk nem lehet. — Különben is körben forgás az egész. A kép egyezik a tárggyal, mert azonosak; és azonosságuk abból érthető, mert lepik egymást.

c) Megismerhetni a tárgyat teljesen, ha a szellem és a külső között, Leibnitz módjára, praestabilita harmoniát teszünk fel. Azonban ez többé nem ismeretelméleti feltevés; ez romanticismus. Ez esetben a lélek csak saját képeit ismeri, nem a tárgyakat; vajjon a kettő történetesen egyezik-e? azt többé nem mi ítéljük meg, hanem az Isten.

Volna ugyan még egy negyedik feltevés is, mely mellett az abszolút tárgy ismerete lehetséges, ha t. i. azt képzeljük, hogy az emberi szellem titokszerű módon, középtagok nélkül képes behatolni a dolgok lényegébe. Ezen intellectualis szemlélet a tárgyakat teremtő erővel azonos volna, de természete szerint egészen ismeretlen, az eddigi ismert felfogási módoktól egészen elütő levén, annak ismeretelméleti fejtegetése nem adható. Marad tehát az eredmény, hogy a dolgoknak magánvalójukban való felfogása, melyet a realizmus feltételez, semmiféle módon nem eszközölhető.

3. A realizmus harmadik előzménye abban áll, hogy az absolute független valóság és képeink lepik egymást. A megelőző két pontnak bírálata lehetővé teszi, hogy e ponttal röviden bánjunk el. Minthogy ugyanis amaz abszolút valóság nem ismereti tárgy és minthogy az ismeret semmi módja nem mutatja változatlanul az ismereti tárgyat, azért a kettő között egyezés és lépés sem állhat fen. A mi ismeretünk csak a velünk viszonyba állott tárgyra vonatkozik; ezen tárgyat pedig ismerő tehetségünk ter-

mészete szerint fogjuk fel, — ez a tény. E kettő között a lépés lehetősége kimutatható, csak módját kell találni, a mi az ismeretelmélet feladata. Hogy azonban az abszolút valóság és a mi képeink fedik-e egymást, azt megítélni semmikritériumunk nincsen.

Feltéve ugyanis, hogy valaki azt állítaná: a kép és a tőlünk független tárgyak teljesen egyeznek, a kép csak a tárgy vonásait tartalmazza, s a tárgyban nincs tulajdonság, mely a képben vissza nem tükröződnék. Ha valaki ezt állítja, akkor, ha el is tekintünk azon mindenkoron fenálló különbségtől, mely van a subj. kép és a való tárgy közt, mégis azt kell kérdeznünk: mivel tudja ezt bebizonyítani? A kép teljességét csak a tárgynak teljes ismerete tüntetheti elő; ámde épen az ismeretnek ezen teljessége ugyanaz a kép teljességével. A tárgyat teljesen értem, ha a képét teljesen bírom, mert az ismerés egyetlen formája, eszköze a kép. A tárgy ismerete és a kép teljessége tehát azonos, s az egyik a másikra nézve nem bizonyító, mert mindkettő ugyanaz. A kritérium ismeretünk igazsága számára csak abban lehetne, hogy a tárgyat ismeretünktől elválasztva s a képet a tárgytól elválasztva bírniuk szembesíteni egymással. Ámde a tárgy már ismeretünk tárgya s képünk maga ez ismeret. Addig tehát, míg ezen dualismust nem bírjuk létesíteni tisztaságában, kritériumunk az igazság számára nincsen; csak a ki a tárgy és a kép felett állana, az bírná megítélni azok egyezését. Mi azonban mindig csak két képet bírunk összehasonlítani: egy külsőt és egy belsőt, s mivel ezek csak térre nézve különböznek, azért soha a tárgyhoz magához elő nem hatolhatunk.

A realizmus ezek után három lehetetlenséget kíván lételéhez 1. egy ismereti tárgyat, mely nem ismereti, hanem ettől független, 2. egy ismerő alanyt, melynek ismerete egészen szenvedő állapot és 3. egy álláspontot, mely kép és tárgy felett állva, a kettőnek egyezését megítélni engedné, a mi emberi ismeret számára lehetetlen. A realizmus ennél fogva ismeretelméletileg nem igazolható álláspont; s akármilyen legyen is a tannak formája, e három nehézség kisebb-nagyobb leplezetlenséggel mindegyiknél ismétlődik. Hely szűke miatt, ennek fényes bizonyosságául, csak Hartmann Ed. ugynevezett »transcendentalis realizmusára« utá-

lok.* Mi a világot (szerinte) tökéletesen megbírnuk érteni. E megértésnél pedig a következő tényezők forognak fen: 1. az időn és téren kívüli lényeg; 2. ennek nyilatkozata, mint realis tünemény; 3. olyan kép, mely a kettőre (mint transcendent, tudaton kívüli tényre) vonatkozik és 4. a subjectiv látszat, mely egyikre sem szól. A képek ugyan subj. állapotok, de vannak bennök »transcendentalis vonások«, melyek a realis tüneményre s onnan a lényegre utalnak. Ezen vonásokban egyezik ama külső »Ding an sich« és a róla szóló képeink. — Ha mindezt türelmesen meghallgattuk, akkor kárpótlásul valamit ama »Ding an sich«-ről óhajtanánk megtudni. Ámde itt ér bennünket a kiábrándulás. Hartmann egész bölcsesége abban áll, hogy a tárgyak számosak, okilag működnek, mennyiségi tekinteteknek vannak alávetve, kiterjedtek, időben változók, — szóval közönséges silányságok, melyeknek nagy részéről a subjectiv jellemet Kant kimutatta vagy állította. Mi okon állítja Hartmann mindezt az absolut valóról, a mit Kant óriási munkával csak a relativ valóra érvényesnek mutatott ki? A realismus kedvéért!

A tan alapját pedig teszi az általunk felmutatott három lehetetlenség. Hartmann egyszerűen állítja, hogy a lényegét megbírnuk ismerni. Ez az 1-ső dogmatikus lépés. Különbséget tesz realis tünemény és lényeg közt, — ez a 2-dik semmivel sem igazolt tétel. »Transc. vonást« talál a subj. képekben, — ez a 3-dik kimutathatlan állítás. Az első az ismeret passivitását, a 2-dik az absolut valóságot, a 3-dik a kettő egyezését teszi fel, azaz ama három logikai előzményt, melyeket ismeret-elméletileg tagadnunk kellett. Minthogy már most azt találja, hogy képeink oly szépen ráillenek a külvilág tárgyaira, azért azt hiszi, hogy az absolut valót megismerte és észre nem veszi, hogy ama gondolt való csak gondolt való, és hogy csak azért felel ez meg a képnek, mert vele azonos. De a nem gondolt való, ez is egyezik-e a képpel? Itt aztán megszűnik minden realismus bölcsesége.

Nehogy ez igénytelen soraimat félremagyarázás érje, szükségesnek találom az azokból vonható következményekről még

* Erre vonatkozó művei. Kritische Grundlegung des transcendentalen Realismus. Berlin 1875. — J. H. v. Kirchmanns erkenntnisstheoretischer Realismus. Berlin 1875.

nehány szót elmondani. Félreértene e fejtegetéseket mindenekelőtt az, a ki bennök azt vélné olvashatni, hogy a világ lételét kétségbe vonom. Az ilyen »nihilismus«, bár némely philosophusra ráfogják, komolyan nem volt egyiknek sem meggyőződése, sem tana. A philosophia minden irányában első alapfeltevés: a világ létele; e nélkül felesleges volna az egész philosophia s azért még a subjectiv idealismus hirdetője is, Fichte, már az első időben is erélyesen tiltakozott ezen ráfogás ellen. »Dies ist jener unsinnige, grund- und bodenlose Idealismus und Egoismus zugleich, den mir nur beleidigte Höfflinge und ärgerliche Philosophen angedichtet haben«. Oly tan, mely a világ lételét tagadná, a philosophia történelmében nem lépett fel soha. Más kérdés az: vajjon ezen így létező világ-e az ismeret tárgya? Erre nézve is meglehetősen egyezik minden philosophiai rendszer. Azonban eltérés állhat elő azon további kérdésnél: vajjon öntudatunk közvetlenül ezen világot ismeri-e? Ez többé nem a világ létre vagy nemlétére, hanem az ismeret természetére vonatkozik. Ez ismeretelméleti kérdésre azt a feleletet adja a mi fejtegetésünk, hogy az ismeret szól ugyan a való világra, de hogy egyezik-e vele, azt megítélni nem bírjuk. Az obiectiv igazság számára tehát a mi ismerő tehetségünknek kriteriuma nincsen; a mi ismeretünknek közvetlen tárgya pusztán csak a mi alanyi képeink, a melyeknek igazsága számára bennök magokban s az alany természetében kell a kriteriumot keresni. Addig míg az igazságot a valóság és a kép egyezésében keresik, addig a kimutatása mindig fog emlékeztetni Jean Paul Richter ama drastikus hasonlatára, melylyel a »Flegeljahre«-ban az egymást szülő polemiák replikáit és duplikáit jellemezte: »es tritt der alte Cyclus vom Jücken und Kratzen, und von Kratzen und Jücken ein«. Ennek a körfogásnak megszüntetését tekintem az ismeretelméletnek methodikus legfőbb végeredményéül s ezt csakis a subjectiv idealismus álláspontjáról vélem elérhetőnek.

Egy másik következménye is van ennek. Az absolut valóság kétes becsű megismerése helyébe a közvetlen megélhető, önmagukban biztos erkölcsi igazságok kifejtésének kell állania. A világ létele postulatum azért, mert erkölcsi törvények értelmében cselekednünk kell; minthogy cselekedni kell, azért van valami, a mire hathatunk, a mit módosítani, nemesbíteni, tö-

kéletesbíteni lehet. Mindenek előtt saját magunkat. Az egységes világnézet, melyre a philosophia törekszik, nem a tárgy törvényeinek általánosításából származik; a mechanizmust és az erkölcsiséget megegyeztetni csak azon pontból lehetséges, melyre mind a kettő visszautal. És ez az egyedül ismeretes én; egyedül a subj. idealismus ismeretelméleti magaslatán teremhet a világ egységes felfogása. Ezt a realismus kérdéseivel szemben igaznak kimutatni, — volt e fejtegetésnek célja.

Böhm Károly.